

Bősze Péter

Szükséges-e a magyar nyelvű magyar tudomány?

Hozzászólók: Balázs Géza, Berényi Mihály, Gaál Csaba, Gyéresi Árpád, Kiss Jenő, Szabó T. Attila

„...az idegen szó dédelgetése nem szókincsbeli gazdagodást, hanem éppen ellenkezőleg, szegényedést jelent. Egy sereg magyar szót hagyunk figyelmen kívül, mikor idegen szót használunk.”

Szabó T. Attila (1906–1987)

A minap az MTA Magyar Nyelvi Állandó Osztályközi Bizottságának ülésén beszámoltam a készülő magyar orvosi értelmező szótárról, hangsúlyozva, hogy a szótár alapvetően a magyar nyelvű magyar orvosi nyelv megteremtésére készül. Ez azt jelenti, hogy a címszavak (fogalmak, nevek nevezetei) magyar szavak, ezeket értelmezzük magyarul. A magyar címszavak összhangban vannak a nemzetközi nevezettárral, de nem azok fordításai, hanem a nemzetközileg meghatározott fogalom magyar nevezete. Csak a magyar és a nemzetközi (angol) nevezeteket tárgyalja, a szükségtelen görög–latin kifejezések kimaradnak. Az ülés zártával a bizottság egyik nem nyelvész tagja a következőket mondja nekem:

Ha jól értettem, a terminus technicusok helyett magyar terminológiát akarsz használni, a hagyományos idegeneket magyarra cserélni. Minek? Az idegen kifejezések beváltak, a szakmában mindenki érti, és jól használhatók. A magyarok zavart fognak kelteni.

A kérdés mellbevágó és elgondolkoztató; ezért ez az összeállítás. Valóban nem szükséges a tudományok nevezettárát magyarítani? Nekünk egy fogalom csak akkor tudományos, ha idegen elnevezése van? A magyar megfelelője semmitmondó? Azokat csak a nem szakirodalomban kell használni? Igen, úgy nőttünk fel, hogy a nevezetek (terminus technicusok) nem magyarok, szótáraink ezeket értelmezik, többé-kevésbé magyar szavakkal (idegen–magyar szótárak).

Bennem fel sem vetődött, hogy a magyar orvosi nyelv ne magyar nyelvű legyen, hanem maradjon a görög–latin szak kifejezésekkel vegyes sok évszázados keveréknyelv. Nem baj, hogy a görög–latin nevezettár az angol váltja fel, lényeges, hogy a nevezet idegen szakszó maradjon, mert akkor tudományos.

Fábián Pál írta: „A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1976 áprilisában felhívta a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának figyelmét az akkori magyar nyelvben a szükségesnél és kívánatosnál nagyobb mértékben jelentkező idegen szavak kérdésére. Az I. Osztály Anyanyelvi Bizottsága tölem kérte egy helyzetkép kidolgozását. [...] a javaslat az I. Osztály rendezte vitául élé került, amelyre a többi akadémiai osztályok képviselői is hivatalosak voltak.

Most már bevallhatom, ez az ülés súlyos csalódást jelentett számomra (meg a többi magyar nyelvész számára is): az idegen szavak felesleges használata ellen érvelő javaslatunk mondhatni általános közönybe fulladt. Ádám György professzor volt – emlékezetem szerint – az egyetlen nem magyar nyelvész, aki a vitában részt vevők közül határozottan mellénk állt.

Azóta – sajnos – bebizonyosodott, hogy hiba volt akkor nem jobban félni az idegen szavaktól: az akkor még inkább csak a divat, a műveltségfitogtatás, a nemtörődömség szintjén mozgó idegen szavak a velük való szembefordulás elmaradása miatt megerősítették létüket nyelvünkben.” (MONy 2001;1:27).

Magyar orvosi nyelvünk szakszókincsstára zömében görög–latin, újabban pedig angol. Az angol feltartóztathatatlanul nyomul, olyannyira, hogy a hagyományos görög–latin nevezetek is angolosodnak. Senkinek ne legyen kétsége afelől, hogy a görög–latin szakfogalmak helyét az angol fogja átvenni, ha nem teremtünk helyette magyar nevezeteket. Az angolosodás folyamata már régen elindult, csak idő kérdése, hogy mikor fejeződik be. Valóban nem baj ez? Jó nekünk az angol kifejezés, ezeket is megtanulja mindenki – sokszor nem is lesz nehéz, mert hasonlít a görög–latinhoz –, ezeket is egységesen fogjuk használni, miként az új fogalmak angol szavait is.

A Magyar Műnyelvi Bizottmány az 1850-es években a következőképpen fogalmazott: „A magyar nyelvet az idegen szók nem csak keletlenül zavarják, mint a melynek hangzásától lényegesen elütnek, de ... felette nehezen kezelhetők is, miután származékukat csak bajjal és darabosan képeznek. Nem vegyülvén a magyar előadással ... mindannyi foltok gyanánt ennek tiszta folyását elidomtanítják.” Vagyis: „a magyar műnyelv kialakítása egyre könnyebbé teszi a tudományok megértését és megértését.” (Magyar Tudomány 2002;2).

Kétségtelenül az angol nevezettár előnyösebb a holtnyelvi szakszókincsnél: nem kell (főlöleges) harmadikat megtanulni, és tökéletes a nemzetközi vizeken, hacsak nem akarjuk

magyarosítani. A társadalom azonban óhatatlanul kettészakad: a tudománynyelvet értőkre és nem értőkre, a társadalmi műveltség elmaradásának veszélyével. Márpedig csak művelt társadalom nyelve lehet versenyképes; hozzáteszem: csak a művelt társadalmak maradhatnak meg.

Idézem Vizi E. Szilvesztert: „A II. világháború után a tudomány közös nyelve az angol lett. Így nem véletlen, hogy azt is felvetették: nem is szükséges a tudományos nyelvek bonyolult fogalmainak fordítása, nemzetivé tétele.

Ez alapvetően téves nézet. Az ismeretek terjesztése a XXI. század nagy kihívása, hiszen tudásalapú Európa épül, s egyenrangú társként az Európai Unióba csak szakmailag jól felkészült, a tudomány legújabb eredményeivel is felvértezett népként, nemzetként léphetünk be, ezért mindennél fontosabb, hogy a tudomány nyelvzete, a szaknyelv közérthető legyen. Csak így biztosíthatjuk, hogy kultúránkat minden tagja hozzáférhesse a tudomány, a modern technika legújabb eredményeihez. A nyelv a nemzet kovása, a nemzeti kultúra továbbélője. Ki kell alakítani vagy meg kell erősíteni azt a nemzeti tudatot, amely a nemzeti hovatartozást nem genetikailag és nem államhatárokat, hanem a nyelv, a hagyomány, a kulturális örökség alapján határozná meg.” (Magyar Tudomány 2002;2).

Kérdzhetjük azt is, hogy: nem lesz hátrányos az angol terminológia a nyelvünk egészére? Hiszen ha a tudományok nyelve nem magyar, hanem keverék, az kihat a nyelv egészére, csökkenti a nyelv versenyképességét. Nekem a nyelvészet tanárai ezt tanították. Köszöni a magyar nyelv, jól van – mondják. Ám az orvosi nyelv nevezettára rohamosan gyarapszik, és ha az mind angol, inkább angol orvosi szótárt kell készíteni, nem pedig magyart.

Sőt az is lehet, hogy megváltoztatja gondolkodásunkat, mivel az anyanyelv gondolkodásformáló szerepe tudományosan is megalapozott.

Vizi E. Szilveszter írta: „A nyelv és annak belső logikája, amelyet egy azonos kultúrájú nép évezredek során alakít ki, jellemző a nemzetre, sőt, annak minden egyes tagjára, befolyásolva gondolkodásukat. A magyar tudósokat is a magyar nyelv belső logikája segítette: nemzetközileg is nagyra értékelt sikereik egyik titka a magyar nyelv (pl. Nobel-díjasaink). A nyelv egyszerre van függő és meghatározó viszonyban a gondolkodásunkkal.” (MONY 2002;1:40–1).

A magyar tudománynyelvek átalakulásának mai helyzete hasonlít a nyelvújítás korához: német vagy latin legyen a tudományok nyelve? Kazinczyék a magyarral válaszoltak. Most van lehetőség a magyar nevezetek megalkotására; ezeket is megtanulhatjuk és alkalmazhatjuk egységesen.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében kérdezem:

A nevezet (terminus technicus) valóban csak akkor tudományos, ha idegen kifejezés? Csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az idegen nevezetek? Csak akkor vagyunk tudományosak, ha idegen nevezeteket (terminológiát) használunk?

Van annak valami értelme, hogy a szakemberek egymás között hagyományos (magyarosított) idegen, a köznyelvben magyar nevezeteket használjanak? Alkalmatlan a magyar nyelv a tudományos nevezettár megalkotására? Kell nekünk egyáltalán magyar nyelvű tudománynyelv?

Most, amikor a magyarított idegen szakkifejezések – az orvosi nyelvben mindenképpen – angolra cserélődnek, nézzük ezt tétlenül, tanuljuk meg az angolokat, és majd azokkal éljünk? Avagy teremtsük meg a magyar nevezettárat?

Veszélyeztetni a nyelv egészét a tudománynyelvekben lévő egyre több idegen szakkifejezés? Az orvosi nyelvben halmozódnak az új angol szakkifejezések; lehet, hogy egyszer annyira sok lesz, hogy a magyar nyelv elveszti versenyképességét? Netán valamikor nyelvcsere kényszerülünk?

VÁLASZOK

Balázs Géza

Hadd kezdjem távolabbról! Karácsony Sándor a magyar „észjárás”, modernebbül: mentalitás kapcsán említi az „idegenmajmolást”. Ennek oka a mi meg nem érzettségünk, történelmi tapasztalatokból fakadó folyamatos bizonytalanságunk. Ide sorolom Ady „kompország” metaforáját: „Kompország, Kompország, Kompország: legképességebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza” (Ismeretlen Korvin-kódex margójára). Részben ennek, részben pedig a magyar kultúrát érő sokféle eltérő kulturális hatásnak tudom be az idegen szavak, kifejezések iránti föltétlen tiszteletünket is.

A tudomány nemzetközi – szokták mondani. Ez igaz, mert a tudománynak vannak – igaz, azért változó – nemzetközileg elfogadott szabályai, módszerei. De ne feledkezzünk meg arról, hogy sokféle tudomány van: elméleti, alkalmazott, és emeljük ki: nemzeti. A nemzeti tudományoknak, tudományszakoknak is meg kell felelniük nemzetközi elveknek, de van egy sajátosságuk: olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyet senki más. A magyar honfoglalás, Árpád-ház története, a magyar flóra és fauna vizsgálata, a magyar néprajz, irodalom és nyelv számunkra különleges és kiemelt tudományos feladat. Senki mást nem fog annyira érdekelni, mint minket. Úgy vélem, minden szakterületnek megvan az adott kultúrához, helyhez, nemzetéhez, annak múltjához, hagyományaihoz való kötöttsége. Szerintem egy magyar orvosnak többet jelent Semmelweis Ignác vagy Szent-Györgyi Albert, mint más nemzetiségűnek. Már csak azért is, mert munkásságuk mérés cél elérésére ösztönöz. Ki lehet ebből lépni, s aki akar, lépjen ki bátran, de Magyarországon ne kerüljön hátrányos helyzetbe az, aki a magyar tudománnyal és annak kulturális terjesztésével kíván foglalkozni. Például itt és most a magyar orvosi nyelvvel. Kezdetektől fogva tisztelem és értékelem a *Magyar Orvosi Nyelv* törekvéseit (akkor is, ha éppenséggel nem minden írással és gondolattal értek egyet, de ez természetes a tudományban, világban).

Nem ismerek olyan megalapozott állítást, mely szerint csak akkor lehet tudományos a nyelvhasználat, ha „hemzsegnek” benne idegen szavak, kifejezések. Azt azonban elfogadom, hogy egy-egy tudományban a nemzetközi szakkifejezéseket – legyen az görög, latin, angol vagy francia – nem árt ismerni, és tudományos művekben használni. Egyes igényes

szaktudósok régóta követik azt a világos módszert, hogy szakmai írásaikban egyaránt szerepeltetik a nemzetközi és a magyar kifejezést – az egyiket zárójelbe téve. Már önmagában az is állásfoglalás, hogy melyiket emeli ki, és melyiket teszi zárójelbe a szerző. Én mindenesetre nagyon értékelem az ilyen előzékeny szövegközlést. Lehet, hogy kicsit terjedelmesebb, de segíti a megértést, az egyértelműsítést.

Van annak valami értelme, hogy a szakemberek egymás között hagyományos (magyarosított) idegen, a köznyelvben magyar nevezetet használjanak? Alkalmatlan a magyar nyelv a tudományos nevezettár megalkotására? Kell nekünk egyáltalán magyar nyelvű tudományelv?

A tagolt társadalmakban többféle nyelvhasználati szint jön létre, s ilyenkor érthető, ha vannak egymástól elkülönülő nyelvváltozatok. Legalul ilyesféle a tolvajnyelv, középen, s szinte minden nyelvhasználati réteg mellett a szleng, fönt pedig a szalonnyelvek, műhelynyelvek, szakmai vagy tudományos nyelvváltozatok. Mivel a világ egyneműsödése a gondolkodás módját is nemzetköziesíti, érthető, hogy kialakulnak már-már a nemzetközi nyelvek felé kacsintó nyelvváltozatok, ilyesféle a csaknem mindenki által beszélt pidgin- vagy magasabb szinten a konferenciaangol. Nincs ezzel semmi baj, a nyelv azért van, hogy használjuk. – Teljesen más kérdés, hogy egy adott nyelvi kultúrában viszont tudatosan kell törekedni a kidolgozott, kiművelt, választékos, igényes stb. kifejezési módok fenntartására, alakítására, s amikor szükséges: fejlesztésére. Ezért mondom most már több mint 20 éve (először 1994-ben, majd szakfolyóiratban 1996-ban a MTA Magyar Nyelvi Bizottságának kérésére tettem közzé nyelvstratégiai gondolataimat), hogy tudatos nyelvfejlesztő munkára van szükség. És ez számunkra: a magyar nyelvstratégia (vö. Balázs Géza *Magyar nyelvstratégia* MTA, Budapest 2001). (Hogy ez ösztönzésemre intézményesen is megvalósult, és mégsem látszik semmiféle eredmény, nem tartozik most ide, elmondtam, nyilatkoztam sok helyen, és később sem fogom ezzel kapcsolatban befogni a számat.) A kérdésre visszatérve: önfeladásnak tekinteném, ha a magyar tudomány és kultúra szakembereiként (értelmiségiként) ki-ki a maga területén nem gondolná az anyanyelvét – persze a számára művelhető, elérhető módon. Ide tartozik a jó kifejezőkészség, fogalmazás, a vitakultúra, mindenféle igényes megnyilatkozás; s a tudomány kapcsán például a tudományközlés: hiszen nincs olyan szakterület, amelyről ne kellene másoknak, nem szakembereknek is beszélnünk.

Nem tartom túlzásnak, ha egy szakterületnek akár két „belső” nyelvváltozata van: egy a szűkebb, nemzetközi téren is mozgó szakmai közösségnek, és egy a tágabb, a nagyobb, külső közönségnek.

Csak iróniának tudom tekinteni a kérdésben, hogy „alkalmatlan lenne a magyar nyelv tudományos nevezettár” létrehozására; persze, hogy nem alkalmas. Legföljebb mi, emberek vagyunk valamire alkalmatlanok – bár ez esetben erről sincs szó, inkább lustaságról, nemtörődömségről, közömbösségről.

Meggyőződéselem, sokszor hangsúlyoztam már, hogy magyar tudományos és szakmai nyelvváltozatokra szükség van, s mivel erősek a nemzetközi hatások, ezért tudatos ellenhatásra, vagyis az anyanyelv tudatos fejlesztésére van szükség.

A kérdéshez még azt tenném hozzá, hogy természetesen sokféle magyarítást el tudok képzelni: a magyar elemekből teljesen újonnan megalkotott szó, kifejezés mellett a magyarra tett idegen (latin, angol) kifejezéseket is. Nem lehetünk elvakult magyarítók; ha egy idegen kifejezés nagyon jönni akar (nyelvművelő elődeim azt mondták, ha már nyelvszokássá vált), akkor hagyni kell.

Visszatérek a tudomány nyelvéhez. Nyelvészként sok szakmai kifejezést használok (fonéma, morféma, szintagma, relevancia, inferencia), ismeretterjesztőként ezeket hanyagolom; emlékszem, egyik rádiós szerkesztőm mondta, ha véletlenül kimondanám azt a szót a rádióban, hogy szintagma, egyetlen kattanás lenne az ország, mindenki kikapcsolná a rádiót. Éppen azért azt mondom, hogy szó szerkezet, kifejezés. És nem kapcsolják ki a rádiót.

Most, amikor a magyarított idegen szakkifejezések – az orvosi nyelvben mindenképpen – angolra cserélődnek, nézzük ezt tétlenül, tanuljuk meg az angolokat, és majd azokkal éljünk? Avagy teremtsük meg a magyar nevezettárat?

Hadd kezdjem személyes élménnyel. A magyarországi és magyar orvosi nyelvvel való kapcsolatomban tizenéves koromban úgy kezdődött, hogy egy apró kórházi beutaló kapcsán egy kedves doktor azt mondta: most föl vesszük az anamnézist. Latin szakos édesapám volt mellettem, őt kérdeztem meg, hogy most akkor mi történik. Azóta is voltak hasonló élményeim, s hogy nem kellett többé megkérdeznem édesapámat, az annak tudható be, hogy azért elmélyültem a tudományokban, sőt latinul is tanultam két évig. De azért kérdésként merül fel bennem, hogy egy recepten miért nem szerepelhet magyarul a betegség neve. Titkoljuk? Nem akarjuk megijeszteni a beteget? Vagy nem tudjuk magyarul? Ritkán, de előfordulok orvosoknál. Hadd mutassam be egy leletemet, nagyon sok mindenről árulkodik: „Plaqueképződés, significans szűkületet okozó elváltozás nem látható. ... Az a. vertebralisokban anterograd az áramlás – a bal oldali a domináns ág. Az a. subclaviák görbéje trifázisos...” Azt mondta a beutalót író orvos barátom, hogy ez nagyon jót jelent. De amíg átvittem a leletet, egy kicsit izgultam; jó, hogy nem kaptam infarktust. Óvatosan, az orvosok iránti legnagyobb tisztelettel kérdezem: jó ez így? Ha orvosok közötti eszmecsere van szó, akkor talán igen. De ha az én kezembe adják?

A bevezető személyes élmény után válaszolok a kérdésre: a latin, angol stb. mellett legyenek magyar szakszavak is. Minden közkeletű egészségügyi jelenségre, betegségre. Az orvosegyetemen, orvosok egymás közt természetesen bátran használják ezt a „titkos nyelvet”. (Közismert orvosvicc: – Miért beszélnek az orvosok latinul? – Hogy a betegek szokják a holt nyelvet.) Vagy, hogy esetleg mi tanuljuk meg

a nemzetközi kifejezéseket? Erre is van példa: itt az infarktus, ezt minden magyar ember ismeri. Van, aki ki is tudja mondani, sőt akad, aki le is tudja írni. Például úgy, hogy infraktus. A kérdést kiterjesztve, mindenki ismer tévesen mondott, félreértelmezett, esetleg népetimológias módon megalkotott betegség- és gyógyszerneveket. Csak példaként: szívrehuma, jobb vállon ciszterna, megkaterizáltak, intratraktus, infravénás. E jelenségnek több oka is van, de az egyik éppen az, amiről itt most szó van: a „titkos”, nem értett orvosi nyelv népi lecsapódása.

Veszélyeztetni a nyelv egészét a tudománynyelvekben lévő egyre több idegen szakkifejezés? Az orvosi nyelvben halmozódnak az új angol szakkifejezések; lehet, hogy egyszer annyira sok lesz, hogy a magyar nyelv elveszti versenyképességét? Netán valamikor nyelvcsere kényszerülünk?

Pár évtizede leírtam, s többen meg is jegyezték: ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellegüket, akkor ez nemsokára maga után húzza a köznyelvet is. Vagyis: a szaknyelv egy bástya, mely ha ledől, szabaddá válik a terep a köznyelv felé. Nyelvpolitikai értelemben úgy mondanánk, hogy egy nyelv akkor tekinthető teljesnek, s ezáltal sikeresnek, ha minden változata ki van művelve, másként: ha nagy a „funkciópotenciálja”. Magyarul is el tudom mondani, főleg itt, ahol ügyelnek rá: ha minden területen zökkenőmentesen használható. Tehát a válaszom ez: igen, ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellemzőiket, esetleg a szaknyelvek már eleve idegen nyelvek (a világ nagyon sok, sőt a legtöbb nyelvében így van ez!), akkor az a nyelv egészére kihat: lehetőségeire, jövőjére és talán (ebben a nyelvészek bizonytalanok, én kevésbé) a beszélők személyiségére, teljesítményére is. Örülök, hogy világhírű magyar tudósok erősítik ezt a nézetet. És valóban, ha ez így történik, akkor az a nyelv elveszíti versenyképességét (a világ legtöbb nyelve már elvesztette, a magyar még nem!), és ez előszobája a nyelvcsereének. Nem akarom megkongatni a vészharangot, de vannak arra mutató jelek, hogy fejlett nyelvek és kultúrák készülnek a nyelvcsereére. Csak néhány példa: Svédországban a nyugdíjhatóság angol nyelvű levelet küld az állampolgároknak (egy svédországi magyar felháborodott ezen: tud svédül, magyarul, románul, de angolul nem, vissza is küldte a levelet), több európai országban fölvetették, hogy az egyetemi oktatás angol nyelven folyjon, s az is mutat valamit, hogy Hollandiában már nem akarják indítani az egyetemeket a holland szakot, mert olyan kicsi iránta az érdeklődés. Ez a nyelvcsere előszobája. Nyilván most egyesek megkérdezik: miért lenne ez baj, hiszen az emberiség történetében számos nyelvcsere történt? Teszem hozzá, szerintem a magyarság előtörténetében is lehettek ilyen események. Erre ki-ki adja meg saját maga a választ. Én szeretném megőrizni azt a kulturális-nyelvi hagyományt, amelyet magyarnak neveznek; már csak azért is, mert ha ez eltűnik, akkor a világ szegényebb lesz, s szemétdombra kerül sok ezer év magyar szellem-története, s mondjuk az általam kedvelt magyar kultúra. Tegyük hozzá: ebben a dologban egyes-egyedül csak mi, magyarok dönthetünk. Senki más

nem fog harcolni a magyar nyelvért és kultúráért, és siratni sem fogja. Ezért én megmaradok a kulturális folyamatok figyelőjének és a kulturális hagyományok őrzőjének.

Berényi Mihály

Töröknek, németnek, oroszok ellenálltunk – magyarul beszélünk. Orvosi nyelvünkbe befogadtuk a görögöt és a latint, de az angol nyelv erőszakosabb betolakodó valamennyinél. Nem Európára tör, az egész földet akarja meghódítani. A *West-Endben shoppingolunk, business centereket* építünk, *ham and eggset* eszünk – angolosodunk.

Sajnálatosan sokan hiszik azt, hogy csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az angol meg az idegen kifejezések. Sok orvos felkészültségének saját mércéje az általa használt idegen szavak száma. Előadásra menet egyik professzorom így bocsátott útra: „Nyomjál bele minél több idegen szót, nem fogják érteni, de téged okosnak hisznek.” A tudományok igazán jó előadói ennek az ellenkezőjét vallják: ők tudják, kikhez szólnak, a szókincsük aszerint változik, mert az a céljuk, hogy a hallgatóság megértse a mondani-valójukat. Orvos ne mondja a betegének, hogy ő a *vesica urinaria augmentatióját* ajánlja.

Kell-e nekünk az orvostudomány magyar nyelven? Természetesen igen, hiszen az ország kisebbik részét alkotják az orvosok, és ők a betegek sokaságáért vannak. És ez így marad mindaddig, amíg a magyar az anyanyelvünk. Az igazságügyi orvosszakértő részére készült látletelemek is tartalmaznia kell – többek közt – a kórismét magyar és latin nyelven.

A közelítő kétnyelvűség (magyar–angol) következménye az lesz, hogy az eluralkodó angol elsorvasztja a gyengébbet. Hallgassuk meg fiataljaink beszélgetését! Eleink trágárkodásra alkalmas kifejezéseit megőrizték, továbbfejlesztették, Arany János szókincsét elsorvasztották, a maradékba belezagyválták az angolt. *Lájkolják*, hogy a *hashtagek* *bekategorizálják* a tartalmat az *Instagramon*, és keményen ellenállnak minden magyarításnak. Nyelvünk jövőjét ők fogják eldönteni. Bősze professzor törekvése tiszteletre méltó, vele tartok, de nem vagyok derűlátó.

Gaál Csaba

Magyar Orvosi Értelmező Szótár

Egy elutasított kandidátusi értekezés szerzőjének dilemmája: „Nem az a baj, hogy túl érthetően írt? Hogy kerüli a tudományosság szakkifejezéseit? Hogy meg akarja világítani a homályost, ahelyett, hogy elhomályosítaná a világosat? Ó, én szerencsétlen!”

Rónay György (Élet-mozaik)

A leendő szótár szerzője szerint célja a magyar orvosi nyelv megteremtése az idegen szakszavak magyar megfelelőinek megalkotásával és terjesztésével. Tehát nem *magyarosításra*, vagyis idegen kifejezések magyar fogalmakként való elfoga-

dására van szükség, hanem *magyarításra*, azaz az idegen kifejezések helyett magyar szavak használatára. De mely szavak tekinthetők magyarnak?

Bevezető gondolatok

Tájékozódásul belenéztem a *Magyar Értelmező Szótár* 1980-as akadémiai kiadásába, amelyben a címnek megfelelően csupán „magyar” szavakat tüntettek fel. Íme néhány kiragadott orvosi vonatkozású szó: *micélium, narkotikum, vegetatív, sztetoszkóp, sztomatológia, operáció*. Minthogy minden felsorolt idegen hangzású szó könnyen helyettesíthető valódi magyar kifejezéssel, kétélyeim vannak, valóban az értelmező szótárban van a helyük, de tovább megyek. Az idézett szavak mindegyike, kivétel nélkül megtalálható az *Idegen Szavak és Kifejezések Kéziszótárában* is! Zavarom kiteljesedett: magyar vagy idegen szavak ezek? Ismét beigazolódtott Voltaire gondolata: „Ha társalogni akarsz velem, határozd meg szavaidat”. A logikának alfája és ómegája, szíve és lelke, hogy komoly beszédben minden jelentős szót a legszigorúbb vizsgálatnak és meghatározásnak kell alávetni. Döntse el az olvasó, magyar vagy idegen szavakat hoztam-e fel példaként!

Tovább kutattam. Felütöttem a *The Concised Oxford Dictionary* angol szótárt. Kerestem a fekély, kelevény szót: *ulcer*. Ennek a latinból eredő fogalomnak az angolban nincsen saját szava, a latin „ulcus”-t tették angollá. Visszértárgulat: *varix*; visszeresség: *varicosity*. Ez esetben is hiányzik a saját szavuk, még az előbbi példánál is egyértelműbben kilóg a latin eredet. Az aranyerekre az angol a *haemorrhoids* szót használja, saját szava erre sincs. És végül nézzük a függőeret: *aorta*.

Az előbbiekhöz hasonló eredményre jutunk, ha a német szótárakban keresgélünk. Az *aorta* náluk is az, mint az angolban, nincs eredeti német megfelelőjük. Ennek ellenére a legtöbb orvosi kifejezésnek ismertek az anyanyelvi változatai, mégis csaknem mindig a latin eredetű szavakat részesítik előnyben még az egyszerű emberek is. Ez valójában annak a folyamatnak a következménye, amely miatt a készülő szótár szerzője aggódik. A németeknek azonban más a viszonya a szakszavak megértéséhez, náluk ugyanis az orvoslásban megszokott idegen kifejezések régóta átmentek a köztudatba és a közhasználatba, vagyis a köznapi német nyelvbe számtalan olyan holtnyelvi eredetű szó került, amely az idők folyamán szinte kizárólagosan „németté” vált (eingedeuscht; párhuzam: magyarosított). Ez a gyakorlat még az iskolázatlanabbakra is érvényes, ami a tájékozatlanok szemében akár bizonyos műveltségi szintet sejtethet. A vakbelet (amely a magyarban is helytelen, mert féregnyúlvány a helyes megnevezés, a „vakbél” tulajdonképpen a coecum!) a német szintén vakbélnek (Blinddarm) vagy *Appendix*nek mondja. (Nem tőlük vettük át tüdőfordítással!?) Az *appendix*re van ugyan szavuk az „Anhangsgebilde” (függelékképződmény) megjelenésben, de én ezzel negyven év alatt egyszer sem találkoztam! A *Psoriasis*, a *Psychoanalyse* is ilyen formában van jelen sajátos német szó híján. Ha azt hallják, hogy *Varizen* (vissz-

erek) vagy *Hämorrhoiden* (aranyerek), akkor nem kell külön lefordítani ezeket és az ehhez hasonló orvosi kifejezéseket, mert azonnal értik, miről van szó. A magyar kivételével a legtöbb indoeurópai (világ)nyelv a görög–latin gyökerekre nyúlik vissza anélkül, hogy az átlagember tudatában lenne ennek a ténynek. Semmi kétség, a nevezett példákban *keveréknelvekről* van szó.

A hazai szakirodalom olvasóinak, íróinak tájékoztatására közlöm, hogy a német orvosi szaknyelvben sincs egységes álláspont a tekintetben, vajon törekedni kell-e az anyanyelvi kifejezések használatára. A *Duden* nyelvi szótárak szerkesztősege szerint felállított irányelvek alapján a szakszavakat két csoportba osztják: „terminusok” és „triviális”, vagyis szakkifejezések és közkeletű szavak. Az első együttes szavait idegenes formában javasolják (görög–latin vagy éppen angol: *meningitis serosa, finger fraction dissection*), a másik csoportba az elnémetesedett (pl. *Eczem*), illetve a saját német szavaikat (Magengeschwür) sorolják. Az angol szakszövegek pedig hovatovább alig tartalmaznak „eredeti” görög–latin szavakat úgyannyira, hogy még az anatómiai nevezéktan is elangolositották: *right coronary artery* (RCA), *left artery descending* (LAD).

Ezzel a kitekintéssel közel sem akartam utánzásra biztatni, elfogadtatni a keveréknyelvet, sokkal inkább felhívni a figyelmet: legyünk különbek náluk, merjünk újat adni, példát mutatni arra, ami nekik – nyelvi adottságaikból eredő kényszerű hiányosságaik révén – soha sem sikerülhet.

Főszerkesztő úr bevezető ismertetésében megjegyzi: „Kétségtelenül az angol nevezettár előnyösebb a holtnyelvi szakszókincsnel: nem kell (főlölesleges) harmadikat megtanulni...” Ezzel nyilván arra az előnyre utal, hogy az angol és következőképp a magyar orvosoknak nincs szükségük az eredeti görög–latin szakkifejezésekre, hiszen azok holtnyelvi beágyazottsága okán külön értelmezés nélkül is érthetőek. Csakhogy ami az angoloknak előny, az – átvéve az alapgondolatot – a magyar nyelvi szakszövegek kizárólagos alkalmazásakor elcsúsz, mert nekünk a pusztán magyar szakszavak bevezetésekor is elengedhetetlen lenne pl. az anatómiai nevezéktan holtnyelvi eredetű „terminus technicusainak” megtanulása. Ezzel egyidejűleg azonban a nemzetközi érintkezésben megkerülhetetlenné válna az angol szaknyelvezet elsajátítása, vagyis valóban három szakszókincset kell(ene) ismernünk. Mint írtam már, az angol nevezettár – saját szavaik híján! – magától értetődően eleve a görög–latinra támaszkodik, amire mi, magyarok jóval kevésbé vagyunk ráutalva. Egyébként nem angol nyelvterületen, így pl. Németországban az anatómiai, valamint a gyógyításra vonatkozó szaknyelvi használatban továbbra is a holtnyelvi műszavak használatosak. Lehet, hogy túl szigorú leszek: ha nekem – munkával ugyan – nem okozott nehézséget, mások is megtanulhatnak többnyelvi szakkifejezéseket, azaz – mint a most készülő szótár alapján – a magyaron kívül a görög–latin műszavakat, ahogyan eddig is tettük, valamint egy vagy akár további idegen nyelvi (angol, német, francia) szakkifejezéseket.

Árnyalt megközelítés

Ezen a ponton gondolatébresztő kitérőt tartok a szaknyelv „nemzeti” és a „nemzetközi” gyakorlati vonatkozásában. A *német műtéti leírásokban* mind a kórisme, mind pedig a beavatkozás részletes rögzítésében sok az anyanyelvi elem. Amikor immáron negyven éve a Magyarországon megszokott módon latin nevezékekkel tüzdelve fogalmaztam meg műtéti leírásaimat, sokan csodálattal vegyes kétkedéssel olvasták ezeket az iratokat. Igazi elismerést csak klasszikus műveltségű munkatársaimnál arattam, de a többség számára csodabogár maradtam. Az idők folyamán észrevétlenül idomultam, így magam is nagyrészt németül, helyesebben „németesítettül” jegyeztem az elvégzett munkát, és írtam az orvosi levelet (Arztbrief), zárójelentést (epikrízis). Az otthon megszokott latin *kórbonctani kifejezéseket* is főként anyanyelven közlik az orvosok, ennek gyakorlati jelentősége különösen az *igazságügyi* orvosi esetekben és *biztosítási* perekben tükröződik. Az orvosi kifejezéseket már csak azért is anyanyelven kell megfogalmazni, mert a betegeket anyanyelvükön kell tájékoztatni, *felvilágosítani* betegségük természetéről, a várható kezeléssel és a kilátásokról. Hogyan tehetné meg ezt az orvos, ha nem ismeri az anyanyelvi változatot? Ha meg ismeri, miért írja, mondja az idegent?

Nem akarok az ördög ügyvédjének szerepébe bújni, amikor szót ejtek a görög–latin szakszavak részleges védelmében. Németországban *sok nemzet* fiai dolgoznak, élnek. Nem egyszer megtörtént, hogy pl. Horvátországban balesetet szenvedett beteg visszatért Németországba, és itt folytatódott a kezelése. Az ott kiadott zárójelentések – a magyarhoz hasonlóan – hemzsegték a számomra is felfogható holtnyelvi kifejezésektől, miközben a horvát szavakból semmit sem értettem, vagyis a levélben előfordult görög–latin szavak elegendő támpontot adtak a lényeg kihámozásához. Be kell vallanom, az életből vett holtnyelvi eredetire utaló példáim érvényessége hanyatlásnak indult, az idő lassan túllép rajtuk.

Bizonyos fokú *veszélyt is látok* a kizárólagos magyar szaknyelv alkalmazásában. Ha ugyanis nem ismerjük a görög–latin szavak jelentését, szófejtési sejtéseink sincsenek, akkor nehézségbe ütközik sok összetett, művi képződményű kifejezés megértése, sőt az azokból levezethető angol szaknyelvezet elsajátítása, ami pedig elengedhetetlen. Tudom, elfogult vagyok, sőt talán túlzottan sokat tartok az orvosokról, akiket én szívem szerint még mindig az értelmiségiek csoportjába sorolnék, akik átlagon felüli műveltséggel bírnak. Az orvos nem lehet szakbarbár, hiszen a legkülönfélébb emberekkel van dolga. A közvetlen kapcsolatteremtéshez, a betegek megértéséhez azonban otthonosnak kell lennünk mindazokban a témákban, amelyek a betegeket foglalkoztatják. Ha még azt a kevés klasszikus műveltséget is elveszük az orvostanhallgatóktól, amely még itt-ott rájuk ragad, tanult emberek lesznek ugyan, de nem értelmiségiek.

A szótárról

Ami a latin *anatómiai nevezéktant* illeti, nem egyértelmű, vajon bekerül-e a tervezett szótárba, hiszen az itt található kifejezések továbbra is mindennapjaink alapvető szakszavait jelentik. Ha csak a számtalan artériára gondolok, oly sok magyarított kifejezést kell(ene) átírni, ami nehézkessé tenné a keresést. Kétségtelen, hogy elvárható annak ismerete, miszerint e szó magyar megnevezése ütőér vagy verőér. Kevésbé ismert viszont a függőér (aorta), a nyelőcső (oesophagus) régies formája, a bázrsing, de a csipőbelet (ileum) is ritkán emlegetjük ilyen formában.

Mindazonáltal feltételezem, hogy a készülő kiadványban megtalálhatók lesznek az eddigi *holtnyelvi kifejezések*, ha csupán utalással is azok szótárbeli fellelhetőségére. Ha nem így lenne, akkor a sokak számára ismeretlen magyar nevezékek keresése eleve lehetetlenné tenné a szótár mindennapos használatát. Mivel a mintában úgy látom, a magyar orvosi szavak magyarizálásánál megtalálhatók az utalások a görög–latin, valamint az angol szavakra, a szótár emlékeztet a német–idegen szótárakra (*Wörterbuch deutsch–fremd*). (Hasonlót találni a magyar könyvkiadásban is a megtevesztő *Első magyar sznobszótár* címmel.)

Csak komoly író ember érezheti át, milyen irdatlan munkába vágott bele Bösze Péter, aki egyedül viszi végbe ezt a felelősségteljes és pártját ritkító vállalkozást, hiszen nincsen titkársága, személyzete. Minthogy én is ezt az utat járom, tudom mit jelent, amikor a legkisebb, legapróbb dolgot is magamra hagyatkozva kell felkutatnom. Rendkívül időt rabló az eljárás, jóval hatékonyabb lenne és gyakran elkelne a segítség. Előnye is van azért: amit az ember maga csinál, azért egyedül ő a felelős, és amit magányosan végez, az a legmegbízhatóbb. Egyben azonban biztos vagyok: alapmű és kiváló szótár lesz!

A nyelv elárul, leleplez bennünket, de az *anyanyelv tudományos gondolkodásunk meghatározója* is, ezért felbecsülhetetlen értékű az az erőfeszítés, amelyet a kiadvány elkészítése jelent. Egyik kedvelt írómról, Arthur Koestlerről (1905–1983) írt könyvben olvasom (Körmendy Zsuzsanna: *Arthur Koestler*), hogy George Orwell (1903–1950) a tanulmányában angol létére magyarnak tartja az író csupán a gondolatisága alapján: „Egy angol részéről a *Sötétség délben* megírása majdnem olyan valóságos, mint az, hogy egy rabszolgakereskedő megírja a *Tamás bátya kunyhóját*... Koestler magyar.”

Gyéresi Árpád

„Mind rosszabbul beszélünk és írunk, azaz lassanként megöljük a nyelvet. A napi sajtó stílusa a pongyolaság, közleményeiben, híreiben egymást érik a legsúlyosabb nyelvtani hibák, hirdetései szűrő nélkül kerülnek a lapba... A politikusok és a **tudós előadók** (!) is nyomorítják a nyelvet.”

Déry Tibor, 1945

„Mihelyt a gondolat elszakad a nyelvtől és nem együtt lélegzik vele, maga a gondolat is elhomályosul. Harcolunk (?) az idegen szavak ellen, melyek hovatovább úgy elburjánzanak, hogy már csak névelőink és kötőszavaink maradnak magyarok.

Kosztolányi Dezső, 1933

Aranka György az 1791-es országgyűlésen szorgalmazta a magyar nyelvvelő társaság létrehozását, melynek célja „intézményes ke-
retek között az anyanyelv művelése és a **nemzeti nyelvű tudomány felvirágoztatása**” volt.

Személyes véleményem, **válaszaim:**

1. Tudományos előadásban alapvető elvárás, hogy amire megfelelő magyar kifejezés van, azt magyar nyelven kell előadni. Az idegen nevezetek használata önmagában még nem jelenti a munka tudományos színvonalának magasabbrendűségét. Magyar nyelvű tudományos előadásnak a magyar nyelvű műveltséget kell tükröznie.
2. A nyelvújítás kora óta alaposan letisztultak a találó és a mesterkéltnyelvi átültetések körüli kérdések. Jócskán itt az ideje a folyamatos, tudatos nyelvújításnak (gazdagításnak) az orvostudományok területén is, új, anyanyelven szóló fogalmak megalkotásával, szaknyelvészek bevonásával. Ennek szükségessége hangsúlyozottan igaz az informatikai eszközök elterjedése, rohamos fejlődése okán is. Mindenképpen indokolt egy XXI. századi nyelvújításra gondolni.
A fentiek tükrében igenis indokolt a magyar nyelvű szakszótár megalkotása, e téren az anyanyelvű szakképzés felelősségére is gondolva.
3. Szükség van az anyanyelv fejlesztésére, gazdagítására, új – találó – magyar szakszavak megalkotására. Természetesen elkerülhetetlen a célszerű, tömör angol szakszavak meghonosítása is, ugyanakkor alapvető kérdés a magyar szakszavak angol megfelelőjének ismerete.
Véleményem szerint a szakszótárban a magyar/magyarított szakszócikkeknel a megfelelő angol kifejezést is célszerű szerepeltetni. Erre például szolgálhat egy 1998-ban Romániában kiadott orvosi szótár, amely a román szócikkeknel – mellékelten – a megfelelő francia, valamint angol kifejezést is szerepelteti (L. Mănuilă, A. Mănuilă, M. Nicoulin *Dicționar medical* Ceres Kiadó, Bukarest 1998).
4. A nyelvileg pótolhatatlan kifejezések átültetése régi nyelvi gyakorlat. Az erőltetett, a fogalom teljes lényegét nem tükröző anyanyelvi kifejezésektől viszont óvakodni kell.

Függelék

Elgondolkodtató gyakorlat már nemzetközi értelemben is, hogy a különböző országok – akár nagy múltú – nemzeti (!) szakfolyóiratai kizárólag angol nyelvűvé alakultak. Korábban csupán a szakszavak összefoglalói szerepeltek idegen, pl. angol nyelven.

Szűkebb szakterületemről, a gyógyszerészetből vett példák e folyamatra utalnak, olyan nagy múltú szakmai lapokat tekintve, mint az *Acta Pharmaceutica Hungarica*, amely a gyógyszerésztudományok eredményeinek magyar nyelven történő közlésére alakult (89 éve!), avagy a bukaresti – eredetileg román nyelven közlő – *Farmacia* (66 éve).

Jelenleg a magyar nyelvű tudományos lapok nagy gondja, hogy a tudományos eredmények nemzetközi értékelése (ld. pl. hatástényező) döntően rangos, angol nyelvű szaklapokban való közlésre készíti a szerzőket. Emiatt csökken a magyar nyelven közlő szerzők aránya, sőt a lapok léte forog kockán. Évek óta e választút előtt áll a 92 éve megjelenő erdélyi magyar szaklap, az *Orvostudományi Értesítő* (Erdélyi Múzeum-Egyesület) is, tekintve, hogy a fiatal szerzők szinte kizárólag angolul közölnek a teljesítménymérési szempontok következtében.

Az angol nyelv világalma sajnos elkerülhetetlen – és itt újra az informatikai világ meghatározó szerepét lehet előtérbe hozni. De a szakmai műveltségben a kettősség mindenképpen követelmény, az anyanyelv ápolásának, fejlesztésének jegyében, ugyanakkor meg kell felelni a nemzetközi elvárásoknak is.

Kiss Jenő

Tévedés azt hinni, hogy a nevezet (terminus technicus) csak akkor tudományos, ha idegen kifejezés. Tévedés az is, hogy csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az idegen szavak (tudományáganként, témakörönként nagy különbségek vannak vagy lehetnek; az idegen szavak használata egyébként különösen a fiatalok körében vonzó, hiszen kifelé a tudományosság, az idegen nyelvi tájékozottság benyomását lehet kelteni vele). Ebből következik, hogy a kutatók tudományos szintjét nem önmagában az általuk használt idegen terminológiák mennyisége határozza meg.

A tudományok magyar szakszókincsének története is egyértelműen igazolja, hogy a nemzeti nyelvek alkalmasak, illetőleg azzá tehető tudományos nevezettárak megalkotására.

A tudományok magyar nyelvezetére a magyar nyelvközösség érdekében van szükség. Alapigazság ugyanis, hogy a nyelvek versenyképessé csak a szak- és tudományos nyelvek révén válnak. Glatz Ferenc, volt akadémiai elnök szerint:

„minden tudományos tevékenységnek létezik nemzeti funkciója: az **anyanyelvi tudományosság modernizációja és fenntartása**. A csak az anyanyelvet beszélő lakosság értelmi színvonalának emelése. Amennyiben nem lesz a XXI. században színvonalas műszaki és természettudományi anyanyelvi publikációs rendszerünk, ha nem lesz e diszciplínáknak magas színvonalú anyanyelvi fogalmi rendszere, kifejezési eszköztára, akkor nem lesz világszínvonalon álló tanárképzés, közép- és alsó fokú oktatás, tankönyvirodalom. Így a magyar anyanyelvűnek született gyermekek eleve hátrányba kerülnek a nagy anyanyelvi kultúrák gyermekeivel szemben.” (2002)

Magyar nyelvű tudományos nyelvezetre a fentebb idézettek értelmében szükség van (bizonyos tudományok esetében, amelyek közvetlenül vagy szorosabban az emberekkel is foglalkoznak – mint pl. az orvostudomány, a társadalomtudományok –, határozottan).

Magyar nyelvű orvosi nevezettár, de hogyan? Az egységes magyar tudományos nyelvek kialakításáért a XIX. század második felében az Akadémián kívül a Természettudományi Társaság folyóirata, a *Természettudományi Közlöny*, név szerint pedig Szily Kálmán tette a legtöbbet. Az alapelvek, amelyeket Szily foglalt össze, figyelemre méltók:

„1. ha nincs valamely fogalomra nemzetközi műszó, használjuk a magyarban meglévő alkalmas szót, vagy alkossunk újat, de nyelvünk törvényei szerint [az utóbbi szavak a nyelvújító mozgalom szóalkotási furcsaságai ellen szóltak]; 2. ha van helyes magyar műszó, használjuk ezt az idegen helyett; 3. a helytelenül alkotott, de már meggyökerezett magyar műszót használjuk továbbra is; 4. megfelelő magyar szó híján használjuk a nemzetközi szót, de lehetőleg megmagyarosítva.”

Kényszerű nyelvcsere a magyar tudományos nyelvek idegen nyelvűvé válása miatt? A jövőbe nem láthatunk, s bár ez az egyik, elvileg lehetséges változat, a jelen állapot szerint ez a mai Magyarországon kizárható.

A korábbi állapotokhoz képest a szakszókincsfejlesztés lehetőségei és kényszere tekintetében a legnagyobb különbség a múlt és a jelen között az, hogy egyrészt új tudományágak, rész tudományok születtek (nem is kevés), másrészt hogy rohamosan fejlődik a tudomány. Harmadrészt pedig az, hogy az angolhoz kötöten születik a legtöbb új tudományos felfedezés, fogalom, szakszó, s a többi nyelvközösség tagjai számára az angol az új tudományos ismeretek és szakkifejezések elsődleges forrása, az angol a nemzetközi *lingua academica*.

A szak- és tudományos nyelvekre mindig is jellemző volt a számos idegen szó. Ez a helyzet ma is. A tudományos szókészlet legtöbb eleme sosem szült a nyelvközösség egészének, csupán egy részének, tudniillik az adott szakma, tudomány művelőinek. Nincs tehát olyan tudományos nyelv, amelyben ne volnának idegen szavak. A gondolat, hogy ilyen lehetne, nem több megvalósíthatatlan vágyálomnál. Másfelől azonban a szak- és tudományos nyelvek története azt is mutatja, hogy nincs olyan szakfogalomtár, amelyben ne volnának szép számmal hazai (anyanyelvi) elemek.

A szakfogalmak ismerete a szűkebb szakmák művelőinek a feladata. Az a kérdés, hogy az idegen szavak, a honosított idegen szavak és a – mi esetünkben – magyar elemekből építkező tudományos szavak arányának milyennek kellene lennie, megválaszolhatatlan. Ilyen recept nincs. Mert például az angolhoz közel álló nyelvek beszélői könnyebben vesznek át angol szavakat és szerkezeteket, mint mondjuk a finnugor nyelvűek. Hogy az általános és középiskolákban meg a nagyközönség soraiban mennyi idegen szaknyelvi fogalom közvetíthető, nem tudom. Az angolul jól tudó értelmiségiek számára is nagyrészt ismeretlenek az angol szaknyelvi fogalmak, nem beszélve a közoktatásban részt

vevőkről és a nagyközönség tagjairól (mely utóbbiak angol nyelvtudását nem lehet dicsérni). Glatz Ferencre utalva azonban a fő kérdés az, hogy a mindenkori szakértelmiség gondoskodik-e a magas színvonalú magyar nyelvi tudományos fogalmi rendszerek megtartásáról, továbbfejlesztéséről vagy szükség esetén kialakításáról, lehetővé téve az anyanyelven történő tudásáramoltatást. Megszívlelendők Benkő Loránd szavai is:

„...idegen nyelvi műveltségűk sima átvétele is nyelvi gyarapodás, sőt nyelvünkbe emelésük és terjesztésük szükségszerű is, ha a mögöttük levő fogalom anyanyelvi szinten és eszközökkel megközelíthetetlen vagy nehézkes. De [...] az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél is: a közkinccsé tevés megkönnyítése.” (1999)

A (gyógyító, betegekkel foglalkozó) orvosok különleges helyzetben vannak abban a tekintetben (is), hogy betegeik elsőprő többsége nem orvos, tehát velük szót érteni csak az általuk beszélt nyelven lehet, a kórisme felállítása és a gyógy mód megmagyarázása csak az anyanyelven történhet, illetőleg azon a legeredményesebb (például a kisebbségi lakosság körében). Az orvosi szaknyelvről szólván tehát az anyanyelvűség kérdése jóval nagyobb súllyal esik latba, mint némely más tudományágban. A választ azonban arra, hogy milyen mértékben kapjon helyet az anyanyelv a szakszókincsben, kizárólag az adott tudomány művelői (a fizikusok, matematikusok, orvosok stb.) adhatják meg, senki más. Így bizony – mondjuk ki – az anyanyelv versenyképességének megmaradása elsősorban az értelmiségi elit tagjaitól függ. Ez pedig óhatatlanul fölveti a szóban forgó elit át- és elháríthatatlan anyanyelvi felelősségének a kérdését. S ennek bizony már nem csak szakmai vetülete van.

Szabó T. Attila

Szükségesek-é, hasznosak-é a magyar szakszavak, azaz terminus technicusok?

Bősze Péter „Szükséges-e a magyar nyelvű tudomány?” című írása a *Magyar Orvosi Nyelv* 2019. évi 2. számának „Kérdezz – Felelek” rovatában többszörösen is érint. Érint egyrészt édesapám révén, akinek a véleményét írásában a szerző vezérgondolatként idézte (na jó, legyen *mottó*, a gyengébbek kedvéért!). Érint úgy is, mint szerzőt, de úgy is, mint szakmai irományok elbírálására alkalmanként felkért bírálót. De főként úgy érint, mint a magyar élettudományi szaknyelv kialakulásával is foglalkozó növénykutatót (na jó, legyen *herbalista*, a hitelesség kedvéért!).

Vegyük hát érintettségeimet fordított sorrendben, és kezdjük az orvosi növénytantal, lévén tanult mesterségem az élettudomány és nem az orvoslás (na jó, vegyük magunkat komolyan: *botanikus, herbalista* [is] vagyok, de nem vagyok *medikus*).

Na mármost, ezzel a *herbalistával* rögtön bele is csaptam a levesestányér kellős közepibe. Mert ugyebár, ez a *herbalista*, ez a magyarban úgy félezer éve ismert szakszó (na jó, legyen

terminus technicus!). De tegye a szívére a kezét a kedves olvasó, és mondja meg legalább magának őszintén: tudja-e pontosan, hogy mit jelent ez a fél évezredes, idegen gyökerű magyar szakszó?

Őszinte leszek: egy hónapja magam sem tudtam pontosan. De most a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén a magyar élettudományi szaknyelv történeti fejlődéséről tartandó mesterkurzusra készülve már tudom, hogy angolul is legalább három különböző (helyes) és több helytelen értelme lehet. Ebből csak az egyik az orvosi növénytan, ami viszont majdnem egyértelmű, hiszen nyilvánvaló, hogy ez a szakszó csak a növénytan orvosi vonatkozásait fedi. (És miért csak majdnem egyértelmű? Azért, mert az orvosi növénytan, az orvosbotanikának részhalmaza a gyógyszerészeti növénytan, a *farmakobotanika* is.)

Most pedig tartozom még egy vallomással: az előbbi mondatokban utólag javítottam ki az orvosbotanika kifejezést orvosi növénytanra – csak azért, hogy ne vizes bort igyak, ha már tiszta vizet prédikálok. Erre a korántsem lényegtelen részletre majd a végén, a vezérgondolat (*mottó*) kapcsán vissza fogok térni.

Ez átvezet a második érdekeltségi köröm felé. Mint szerző és mint szakmai írományok elbírálására alkalmanként felkért bíráló lépten-nyomon ütközöm az „*írjunk-e magyarul?*” kérdéssel. Szerzőként a dolog egy kis odafigyeléssel megoldható (lásd az *orvosbotanika vagy orvosi növénytan* előbb említett esetét). Bírálóként már sokkal nehezebb a helyzetem/helyzetünk. Nem ritka az olyan, egyébként értékes, doktori címre pályázó dolgozat, amelynek már a magyar címét is le kellene fordítani – magyarra. A szöveg egyes mondatairól nem is beszélve.

Végül rátérnék a családi érintettségemre. Arra a vezérgondolatra, miszerint „... az idegen szó dédelgetése nem *szókincsbeli gazdagodást*, hanem éppen ellenkezőleg, *szegényedést* jelent.” A természettudományokban ez csak részben igaz. Nem kétséges, hogy a nemzetközi szakszavak beépítése a magyar nyelvbe szükséges is – és nem is rossz. A rossz akkor következik be, ha a gyakori idegen szakkifejezéseknek nem születik magyar megfelelője (vagy ha született is, a szerző vagy előadó ennek nincs tudatában). Erre csak egy éppen időszerű példát említenék, a *genetika* (magyarul örökléstan, örökléstudomány) példáját. Nem hiszem, hogy volna olyan „purista”, aki kitiltaná a magyar nyelvből a *genetika* szót – különösen akkor, ha tudja, hogy az örökléstan tudományági önállóságát egy magyar állatnemesítő, gróf Festetics Imre ismerte fel és nevezte meg elsőként 1819-ben (lásd pl.: <http://cserepka-janos.baptistaoktatás.hu/genetika-200>).

A nemzetköziség és nemzeti büszkeség is indokolja tehát a *genetika* szó használatát. De a *nemzetközi* vagy *nemzeti* vitájában van legalább két nyomós indok is a magyar örökléstan és a nemzetközi *genetika* szakszavak váltakozó használatára a magyar szövegben. Az egyik a választékosabb fogalmazás lehetősége: a két egyenértékű szó sokszor felváltva használható

az egymást követő mondatokban, vagy – kényszerhelyzetben – akár egy mondaton belül is. A „*szókincsbeli gazdagodás*” tehát választékosabbá, értékesebbé teszi a szerzőt is.

Ami azonban igazán fontos, az a tartalmi kérdés. Az átöröklés (*heredity*) ténye évezredes emberi tapasztalat. Az örökléstan tudománya (*genetics*) 2020-ban éppen 200 éves, korszakváltó (na jó, legyen *paradigmatikus!*) felismerés, felfedezés.

Ez a példa és a hasonló példák sora (na jó: *mutatis mutandis*) is igazolja, hogy a jól megválasztott és helyesen használt magyar szakkifejezések nemcsak szókincsbeli, hanem tartalmi, gondolkodásbeli gazdagodást is jelentenek.

ZÁRÓGONDOLATOK (Bősze Péter)

A hozzászólásokból két dolog tűnik ki: mindenki fontosnak tartja a magyar szakkifejezéseket, de kardoskodik az idegenek mellett is. A kérdés azonban az, hogy vagy ez, vagy az. A kettő sajnos nem megy. Egyértelmű, hogy a végtelenségig magyarítás nem létezik. Nem is ez a cél. Számos – noha idegenesnek hangzó – szakszó van, amelyiket meg kell tartani. Ezeket voltaképpen magyarnak fogadtuk, csak még nem léteznek annyi ideje, hogy hangzásuk elveszítse idegenszerűségét. Ha befogadtuk, magyarosan is írjuk. Kerülendő azonban, hogy a magyar orvosi nyelvben a magyart és az idegent is használjuk. Nemcsak, mert szükségtelen, hanem zavart is okoz, felesleges többlettanulás semmiért. Gaál Csaba sejteti, hogy nem kell harcolni a keverék orvosi nyelv ellen, hiszen a német is az. A leghatározottabb véleményem, hogy ne utánozzuk a nyugati világot, abból nekünk még jó soha nem született, szörnyűség viszont annál több. A nyugati világ a végzetébe rohan (bevándorlók), de jó, hogy nem követjük! Senki ne értse félre, nem a tudomány nemzetköziségéről és nemzetközi nyelvről beszélek, az az alap, hiszen azt közösen fogalmazzuk meg.

Kiemelek néhány gondolatot, véleményt nem fűzök hozzá, ki-ki gondolja végig gyermekeit szem előtt tartó lelkiismerete szerint.

„A tudomány nemzetközi – szokták mondani. Ez igaz, mert a tudománynak vannak – igaz, azért változó – nemzetközileg elfogadott szabályai, módszerei. De ne feledkezzünk meg arról, hogy sokféle tudomány van: elméleti, alkalmazott, és emeljük ki: nemzeti. A nemzeti tudományoknak, tudományszakoknak is meg kell felelniük nemzetközi elveknek, de van egy sajátosságuk: olyan feladatokat is el kell látniuk, amelyet senki más. Ki lehet ebből lépni, s aki akar, lépjen ki bátran, de Magyarországon ne kerüljön hátrányos helyzetbe az, aki a magyar tudománnyal és annak kulturális terjesztésével kíván foglalkozni.

Nem ismerem olyan megalapozott állítást, mely szerint csak akkor lehet tudományos a nyelvhasználat, ha »hemzsegek« benne idegen szavak, kifejezések.

Önfeladásnak tekinteném, ha a magyar tudomány és kultúra szakembereiként (értelmiségiként) ki-ki a maga területén nem gondozná az anyanyelvet – persze a számára művelhető, elérhető módon.

Csak iróniának tudom tekinteni a kérdésben, hogy »alkalmatlan lenne a magyar nyelv tudományos nevezettár« létrehozására; persze, hogy nem alkalmas. Legföljebb mi, emberek vagyunk valamire alkalmatlanok – bár ez esetben erről sincs szó, inkább lustaságról, nemtörődömségről, közömbösségről.

Pár évtizede leírtam, s többen meg is jegyezték: ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellegüket, akkor ez nemsokára maga után húzza a köznyelvet is.

...igen, ha a szaknyelvek elveszítik anyanyelvi jellemzőiket, esetleg a szaknyelvek már eleve idegen nyelvek (a világ nagyon sok, sőt a legtöbb nyelvében így van ez!), akkor az a nyelv egészére kihat: lehetőségeire, jövőjére és talán (ebben a nyelvészek bizonytalanok, én kevésbé) a beszélők személyiségére, teljesítményére is. Örülök, hogy világhírű magyar tudósok erősítik ezt a nézetet. És valóban, ha ez így történik, akkor az a nyelv elveszíti versenyképességét (a világ legtöbb nyelve már elvesztette, a magyar még nem!), és ez előszobája a nyelvcsereének.

Én szeretném megőrizni azt a kulturális-nyelvi hagyományt, amelyet magyarnak neveznek; már csak azért is, mert ha ez eltűnik, akkor a világ szegényebb lesz, és szemétdombra kerül sok ezer év magyar szellemtörténete, s mondjuk az általam kedvelt magyar kultúra. Tegyük hozzá: ebben a dologban egyes-egyedül csak mi, magyarok dönthetünk. Senki más nem fog harcolni a magyar nyelvért és kultúráért, és siratni sem fogja. Ezért én megmaradok a kulturális folyamatok figyelőjének és a kulturális hagyományok őrzőjének.

Kell-e nekünk az orvostudomány magyar nyelven? Természetesen igen, hiszen az ország kisebbik részét alkotják az orvosok, és ők a betegek sokaságáért vannak. És ez így marad mindaddig, amíg a magyar az anyanyelvünk.

A közelítő kétnyelvűség (magyar–angol) következménye az lesz, hogy az eluralkodó angol elorvasztja a gyengébbet.

Tudományos előadásban alapvető elvárás, hogy amire megfelelő magyar kifejezés van, azt magyar nyelven kell előadni. Az idegen nevezetek használata önmagában még nem jelenti a munka tudományos színvonalának magasabbrendűségét. Magyar nyelvű tudományos előadásnak a magyar nyelvű műveltséget kell tükröznie.

Tévedés azt hinni, hogy a nevezet (terminus technicus) csak akkor tudományos, ha idegen kifejezés. Tévedés az is, hogy csak akkor tudományos a magyar nyelv, ha hemzsegnek benne az idegen szavak [...]; az idegen szavak használata egyébként különösen a fiatalok körében vonzó, hiszen kifelé a tudományosság, az idegen nyelvi tájékozottság benyomását lehet kelteni vele.

A tudományok magyar szakszókincsének története is egyértelműen igazolja, hogy a nemzeti nyelvek alkalmasak, illetőleg azzá tehetők tudományos nevezettárak megalkotására.

A tudományok magyar nyelvezetére a magyar nyelvközösség érdekében van szükség. Alapigazság ugyanis, hogy a nyelvek versenyképessé csak a szak- és tudományos nyelvek révén válnak.”

Reményik Sándor

Köszönt egy ember ...

Köszönt egy ember: „Egészséggel járjon”.
„Adjon Isten”, ... feleltem halkán én.
Köd ült, csend ült az elhagyatott tájon,
S szürke varjak egy száraz jegenyén.

Mint valami fogadás, esküvés,
A ködben úgy koppant tompán a szó,
Aztán két összedobbant szívverés
Elvált, mint óceánon két hajó.

Először látott — utoljára tán,
Először, tán utolszor láttam én,
A varjak e szürke nap hajnalán
Jajgattak a ködben, a jegenyén.

A szemünk összevillant hirtelen,
A szívünk dobbant, megzajlott a vérünk,
Pedig nem történt semmi, semmi sem,
Csak jólesett, hogy magyarul beszéltünk.